

Sántha Attila

A MOLDVAI CSABOR ÚR MINT CSABA KIRÁLYFI

– *gondolatok a Moldvai csángó mondakatalógus kapcsán* –

Magyar Zoltán elérkezett korszakos jelentőségű vállalkozása harmadik, önmagában is monumentális munkájához: *A magyar történeti mondák katalógusa I–XII.* (Budapest, 2018, Kairosz Kiadó) és az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus 1–4.* (Budapest, 2021, Kairosz Kiadó) után itt van a *Moldvai csángó mondakatalógus I–II.* (Budapest, 2022, Kairosz Kiadó). A két kötetben megjelent mű több mint ezer oldalon keresztül részletezi a moldvai magyarság (csángók, székelyek) világmagyarázatát, történeti emlékezetét, összefoglaló képet nyújtva arról.

A moldvai magyarság esetében a kutatás visszatérő kérdése, hogy e néprészek (északi és déli csángók, moldvai székelyek) mit őriztek meg a magyarság többi részénél meglévő mondavilágból, illetve melyek azok az elemek, amelyek kizárólag Moldvában maradtak fenn. Magyar Zoltán e kétkötetes művét végiglapozva azt látjuk: mindaz, amit Moldvában e téren találunk, a lehető legszervezesebben illeszkedik a magyarság többi részének mondavilágához, jórészt ugyanazok az elemek fordulnak elő. A magyar történelem összes nagy alakja felvonul ezekben, kezdve Attilával és Csabával (mint látni fogjuk, a sorrend inkább fordítva lenne helyes), Árpáddal, Szent Istvánnal, Szent Imrével, Szent Lászlóval, Mátyás királlyal, Szilágyi és Hajmásival. Azt nyilván eddig is tudtuk, hogy a számtalan dokumentált székely és kevésbé dokumentált, feltételezett mezőségi magyar kivándorlás során az emberek a mondákat is vitték magukkal – így semmi meglepő nincs ebben. De ott vannak a speciálisan Kárpátokon túli történelmi alakok is: Nagy István fejedelem, Drakula, Cuza fejedelem, Károly román király, valamint a moldvai magyarság kiemelkedő személyiségei: Petrás Ince János és Tálmacel páter mint táltos papok, Domokos Pál Péter, aki álruhában jár, de igazából Magyarország királya, az óriási mondavilággal rendelkező Benedek Márton szent ember és Jánó Ilona lészpedi

szent leány stb. A mondai alakok sorát Puskás Öcsi (a lepecsételt bal lábával) és Ceaușescu zárják.

Nemcsak a történeti személyiségekhez kötődő mondákat leltározza fel a könyv, hanem az eredetmagyarázó, valamint hiedelemmondákat is, beleértve az apokrif, biblikus történeteket. Az, hogy mindez egymás mellett van, azt eredményezi, hogy egységben látjuk e mondavilágot, ami megtermékenyítően tud hatni a kutatásokra. Ezen termékeny szinkretizmus mögött talán annak a felismerése áll, hogy a motívumok vándorolnak a kategóriák között, ugyanazon elem előfordulhat történeti, de biblikus vagy szent életéhez fűződő mondában is – na, ilyenkor felcsillan a értelmező (azaz jómagam) szeme, merthogy kezdődhet a munka, a világ értelmezése.

Magyar Zoltán könyvei (nemcsak a *Moldvai csángó mondakatalógus*, hanem a többi is) emellett abban segítenek, hogy kitekintsünk saját magyar kultúránkból, és láthassuk, az illető monda egy-egy eleme a nemzetközi folklór mely motívumához kapcsolódik. Ehhez átnézte a szerző például Hans-Jörg Uther mesekatalógusát, Stith Thompson motívumindexét, Frederic C. Tubach nemzetközi regiszterét, a különböző nemzeti (köztük a román) hiedelemmonda-katalógusokat stb.

Véleményem szerint nincs élő ember, aki ennyire beleásta volna magát a magyar és a nemzetközi mondavilág részleteibe, rejtelseibe, mint Magyar Zoltán, ezért a recenzens itt most le is blokkol, és egyszerűen megemeli kalapját. Kijelenthetjük, hogy Magyar a lehető legjobban végezte el munkáját, amely nem egyéb, mint felleltározni, nemzeti és nemzetközi kontextusba helyezni a moldvai magyar mondavilágot. Ez alapján pedig a különböző részterületek kutatói úgy kezdhetik a munkát, hogy az adatok gyűjtésének macerás munkája nagyjából el van végezve.

A CSÁNGÓK CSABOR URA

Úgy gondolom, semmi egyébbel nem fejezhetem ki elismerésemet és hálámat Magyar Zoltán vállalkozása iránt, mint azzal, hogy a mű alapján, a felmutatott jelzőcölöpök mentén végzek egy kutatást a saját részterületemen.

Kezdjük egy olyan mondával, amely nem található meg a magyarság többi részénél, amelyet ezért idegen eredetűnek vettek (épp senkinek fogalma nem volt, hogy honnan jön), s amelynek mély kapcsolataira a

magyar és nemzetközi társai vizsgálatával jöhetünk rá. E Csabor úrról szóló mondat érdemes egészben idéznünk, mert erősen fontos lesz minden szava.

„D 117. Csabor úr. Csabor úr egy sudár termetű, fiatal herceg, aki híven szolgálja a királyt, egy alkalommal még az életét is megmenti, amiért hálából az uralkodó egy aranycsillagot ad neki ajándékba. A király értesülve a moldvai püspök ármánykodásáról, Csabort küldi a Kárpátokon túlra, hogy általa bizonyosodjon meg a főpap valódi szándékáról. Csabor álruhát öltve kihallgatja azt a tanácskozást, melyen a püspök összeesküvést sző a király ellen, s a tudomására jutott hírekkel futárt küld haza, de a küldöncöt elfogják. Az összeesküvők következő összejövetelén az álnok püspök leleplezi az álruhás Csabort, azonban a vitéz nem adja meg magát, hanem addig küzd, amíg harminc embert leverve maga is holtan terül el. Csabor kiontott vére még hosszú időn át meglátszik a románvásári templom oszlopfőjén, s akárhányszor is meszelik, a vérfoltok mindig újra kiütkeznek. Amikor a király értesül kedvelt vitéze meggyilkolásáról, haddal vonul Moldvába megbosszulni az árulást. A királyi sereggel tart férfiruhába öltözve Csabor úr hitvese is, aki bánatában addig sír a véres oszlop mellett, mígnem egy mise után holtan találják ott.

RV: Románvásár vidéke (Erdélyi János, 1846. I. 471–473.; Uő 1850. 122.; Vargha Gyula, 1883. 113–115.)¹.”

A monda legfőbb motívuma az, hogy a mártírhálált szenvedő Csabor úr vére újra és újra átüt a meszelésen, emlékeztetve a gyilkosságra. Ezen belül újabb két mozzanatot látok: a) az eltűntethetetlen vér; b) a vér mint az emlékezés, emlékeztetés eszköze.

Az átütő vérrel kapcsolatban *A magyar történeti mondák katalógusa* II. E. 64.2. alatt azt tudjuk meg (és mivel Magyar vigyáz arra, hogy legyen kereszthivatkozás, könnyen meg is találjuk), hogy a magyar krónikáshagyomány őrizte meg Szent Gellért mondájában azt a mozzanatot, miszerint a szent meggyilkolásának helyén levő kőről nem tudják lemosni a vért.

1 Erdélyi János: *Népdalok és mondák I.* Pest, 1846, 471–473. p.; Uő: *Ungarische Sagen und Märchen.* Berlin, 1850, 122. p.; Vargha Gyula: *Csabor ur (Moldvai csángó monda).* In *Athenaeum nagy képes naptára 25.*, Budapest, 1884, 113–115. p.

A vér mint *emlékeztető* egy másik mondában, a pirosra festett húsvéti tojás moldvai történetében jelenik meg:

„B 84. Jézus lecsorduló vére. A megfeszített Jézus vére lefolyik a keresztfá tövébe. Azóta, annak az emlékére festik az emberek pirosra a húsvéti tojást.”

Van-e valami mélyebb kapcsolat a Csabor úr, a Szent Gellért és a Jézus véréről szóló mondák között? Egyáltalán, ki lehet ez a Csabor úr, aki Szent Gellért és Jézus jellemzőivel rendelkezik?

Ezek után arra voltam kíváncsi, hogy szinte 180 évvel a monda lejegyzése után ismerik-e Csabor urat Moldvában. Beszélek hát Duma-István András klézsei barátommal, ismer-e bármiféle Csabort (az urat elfelejtettem említeni – szerencsére). Igen, mondja, van egy olyan mondás, hogy „*Felfröccsent (felfricssent), mint a Csabán, Csabor, Csobor (tudod, esszevissza mondják) vére a falra*”, értelme: „*Ki igazt keres, annak vége nem lesz jó*”, másképpen fogalmazva: „*Addig futott az igazságért, amíg belédöglött*”. Olyan emberre mondják ezt, aki „*hiába harcolt, végezte a munkáját, nem tudta bevégezni, mert közben vagy elverték, vagy meghalt*”. Mondja, fogalma nincs, ki lehet az összevissza Csabán, Csabor, Csobor néven említett személy, lehet, valami csobán (juhász, juhpásztor), akit megöltek. Újra elképedve András barátom saját kultúrájába való mély beágyazottságán, megállapítom, hogy ez bizony a Csabor úr története egyetlen mondásba sűrítve („ha sokat keresed az igazságot, kicsinálnak”), épp az „úr” szó hullott ki az idők folyamán a klézseiek (és azon belül Duma-István András) emlékezetéből.

Menjünk tovább. A monda egyik szemlélője, Bognár Teofil valamilyen érthetetlen okból idegen eredetűnek veszi azt, de aztán mond érdekeset is: „*A Csabor úrról szóló mesében nincsenek érdekes mesevonások. Talán valamely történeti esemény emléke?*”² Igen, a monda olvasójának tényleg az az érzése, hogy itt valós történetről van szó, amelyben nincsenek különösebben mesés elemek, de a „nép” valami okból fontosnak tartotta, hogy újra és újra elmondja azt.

Ha ezen eseményt keressük, akkor visszajutunk a mítoszok korába, a (pre)zoroasztriánus mitológiához, amelynek bizonyos elemei Firdau-

2 Bognár Teofil: Idegen eredetű népmeséink (Első közlemény). *Katolikus Szemle*, 7. (1893)/4., 542. p.

szí *Sahnamé* (*Királyok könyve*) nevű elbeszélő költeményében maradtak fenn, mások pedig a zoroasztrianizmus szent irataiban. Ugyanis mindaz, ami Csabor úrra jellemző, a (pre)zoroasztrianus mitológia Jézus-előképénél, szentemberénél, a jóságot hirdető, halála után égi harcosok élén népét védelmező Szijávus (másképp Sziavas, Saba) hercegnél jelenik meg. Ő is híven szolgálja az uralkodóját, aki viszont megöletti az udvari cselszövők praktikái nyomán, s ahova a vére lecseppen, ott egy virág hajt ki örök emlékeztetőül a gyilkosságra:

*„E tábort, a várost ekkor odahagyva,
Elhurcolják szegényt ki a sivatagba.
Gervi ott Gerzivez pengéjét kéri el,
Hogy Szijavus fejét lecsapja élivel.
Előbb a galád még üstökébe kapott,
S a kijelölt helyre cipelte a rabot.
Ott pedig ádázul, istentelen durván
Lerántá a porba, ütögetvén, szúrván.
Csészét tesz a földre, aranyozott fülüt,
A hős nyakán, mint ha levágna egy ürüt,
Csavarint egy nagyot – s a fejét lecsapja,
Hogy a csészébe foly a vér piros habja.
A csészét elvitték, hova Gervi mondá,
Ottan egy cseléd a piros vért kiontá,
S ím egy perceneten, ahová az cseppen,
Virág nő a porból, s nyílik szebbnél szebben.
És ha nevét tudni volna kívánságod:
Szijavus-vérének hívják e virágot.”³*

Egy tanulmányomban bizonyítottam, hogy e *Szijávus*, másképpen *Sziavas* névváltozata a pártusoknál és az örményeknél a *Savars*, a heftalitáknál a *Saba*, valamint azt, hogy a történelmi dokumentumok megőrzik a közbeeső névformákat is (*Szaba*, *Sijaba*, *Sawa*, *Szava*, *Szaw*). Ezen iráni/turáni herceg tettei, jellemzői a székely, magyar mitológiában megjelenő Csaba királyfink tetteivel állíthatók erősen szoros

3 *Firdauszi Sahnáméjából. Szijavusz.* Ford. Radó Antal. Budapest, 1896, Franklin Kiadó (<https://terebess.hu/keletkultinfo/rado3.html>).

párhuzamba. Ráadásul az iráni/turáni herceg neve teljesen szabályosan változhat a Saba formából Csabává.⁴

Vajon ide tartozna Csabor úr mondája is? Csaba királyfiról a magyar mondavilágból sehol nem tudjuk azt, hogy mártírhalált halt volna (ő elsősorban az égi hadával a népe segítségére siető megmentőként jelenik meg), viszont azt látjuk, hogy Sziavas/Saba iráni/turáni hercegre mindez igenis ráillik.

Vizsgálódjunk tovább. Tekintettel arra, hogy e Csabor nevű személyiség *úr* jelzője a régiségben uralkodót, királyt, herceget jelentett (lásd az etimológiai szótárak *ország* szócikkét), Csabor úr elvileg nagyon is lehet Csaba királyfi. Mikor elővesszük Magyar kivonatát, vagy előkeressük az eredeti közlést (Erdélyi János: *Népdalok és mondák I.*, 1846), azt látjuk, hogy a mondában bizony éppen ez áll: „*Egyszer volt egy fiatal herceg, (...) kit az egész világ röviden Csabor úrnak hívott*”. (Amúgy micsoda nyelvészeti csemege: a szó ezen sokszáz éve kiveszett jelentése még élt 1846-ban Románvásár könyékén, az északi csángóknál, amikor Erdélyi János azt lejegyezte egy csángó „pórtól”, azaz szegényembertől.)

Van-e további kapcsolódási pont? A keresztény mitológiában a megfeszített Jézus kicsorduló vére nemcsak az emlékezés imperatívuszát testesíti meg, hanem a feltámadást is szimbolizálja. Ez újra a Sziavas/Saba-mondakör felé nyit utat, ugyanis Sziavas mikor meghal, véréből egy Szijavus/ Sziavas-vére nevű virág hajt ki, amely a feltámadást jelképezi (Sántha 2022). Itt csak érdekességként említem meg, hogy az örményben is ismerik a Sziavas vére /sziavasvér/ nevű növényt, annak neve *šawa(r)š ariwn* (ejtsd magyarosan: sava/r/s arjun).⁵ A magyar hagyományban szó van egy növényről, amelyet csabairének, csabavérnek neveznek, amelytől a sebesült vitézek felépülnek, meggyógyulnak, feltámadnak, így az élet növénye – végső soron tehát a Sziavas/Saba virága és a csabaire, csabavére nevű növény azonos szereppel bír (Sántha 2022). Hadd jegyezzem meg azt is, hogy Szent Gellért vére is csodatevő, gyógyító erővel rendelkezik (*A magyar*

4 Sántha Attila: A Csaba-monda (pre)zoroasztrianus gyökerei. In *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés II.* Szerkesztette: Neparáczi Endre. Budapest, 2022, Magyar-sághkutató Intézet, 175–226. p.

5 Hrach Martirosyan, Satenik Gharagozyan: Death of the Armenian Epic Hero Davit'. In Jasmine Dum-Tragut and Uwe Bläsing (szerk.): *Cultural, Linguistic and Ethnological Interrelations In and Around Armenia.* Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2011, 103–116. p., 105–106. p.

történeti mondák katalógusa II. E. 67.8), még ha nem is támadnak fel tőle a halottak, mint a Sziavas-vére vagy a csabavére esetében.

Csabor úr mondájában egy szó sincs a feltámadásról, de azért még ne dobjuk el annak a lehetőségét, hogy valamikor ott lehetett benne. Véleményem szerint emiatt a *Csabor úr*ban valahogy a feltámadás gondolatának is benne kellett lennie. Ugyanis ez így egy erősen pesszimista monda, és még pesszimistább a Duma András által megadott mondás: „*Felfröcssent (felfricssent), mint a Csabán, Csabor, Csobor vére a falra*”, értelme: „*Ki igazt keres, annak vége nem lesz jó*”. Aki az igazat keresi, annak rossz vége lesz, tartja a mai mondás, de az eredetiben ott kellett lennie annak is – mivel remél az ember –, hogy viszont éppen az igazat kereső ember lesz az, aki feljut Isten országába. Ne feledjük, a *Jézus és a piros tojás* mondában a kicsorduló vér a feltámadást is jelképezi.

Foglaljuk össze táblázatban mindazt, ami eddig elhangzott:

SZIAVAS HERCEG	CSABA KIRÁLYFI	CSABOR ÚR	SZENT GELLÉRT
mártír		mártír	mártír
herceg	herceg	herceg	
fravasik (túlvilági harcosok) élén védi meg nemzetét	túlvilági harcosok élén védi meg nemzetét		
a Sziavas-vére növény a feltámadást jelképezi	a csabavére növény feltámasztja a halottakat		vére gyógyító, csodatevő hatással bír
a Sziavas-vére növény szerepe az emlékeztetés is		vérét nem lehet eltüntetni a falról	vérét nem lehet lemosni a kőről

Azt hiszem, ezek után megfogalmazhatjuk, hogy Csabor úr mondája a (pre)zoroasztrianus szent, Jézus-előkép Sziavas/Saba mondakörének egy elemét („*a meggyilkolt herceg vére emlékeztet a gyilkosságra, a mártírságra, de az igazak feltámadására is*”) őrizte meg keresztényibb formában. Így végső soron az ugyanazon forrásból táplálkozó Csabamondakörhöz tartozik, annak szintén keresztényibb változata.

De mutat ez egyebet is: azt, hogy a Szent Gellért-mondában ugyan ezen mondakör egy eleme maradt fenn – a magyarság vagy a krónikaírók így őrizték meg egy sokkal ősbibb történet elemeit.

Nem tudjuk, Erdélyi János Románvásár környékén, 1846-ban pontosan melyik tájegység csángó emberétől hallotta a mondát – a legvalószínűbb az, hogy az adatközlő helyi vagy környékbeli lehetett, azaz északi csángó. Az, hogy a monda mondássá csökevényesedett változata ma is él Klézsén (amely faluban kimutatható ugyan székelyes jelleg, de a moldvai magyar/csángó jelleg a döntő, régebben sziszegő nyelvjárásban is beszéltek⁶ ugyanúgy, mint az északiak) talán azt mutatja, hogy a Csaba-mondakör egy olyan mozzanatát sikerült felmutatnunk, amely nem az erdélyi és moldvai székelyekhez kötődik, hanem kizárólag a csángókhoz.

Csabor úr mondájának 1846-as megjelenési éve is nagyon fontos: sokáig azzal vádolták a Csaba monda gyűjtőjét, Lugossy Józsefet, hogy 1850-ben ő maga koholta az egészet – nos, ezek után még tisztábban látszik, hogy Lugossy 1850-ben nem koholhat egy olyan mondát, amelynek a mondakörhöz tartozó egyik elemét valaki már 1846-ban lejegyezte.

A MOLDVAI SZÉKELYEK CSABA-MONDÁJA

A Csaba-monda Moldvában fellelhető többi eleme is különös figyelmet érdemel. A *C 11.2. Csaba királyfi a Hadak útján* szerint a hős a Tejúton (lásd az *A 10.1.-es* mondát) jár, azon hozza be a székelyeket is. Ebben eddig semmi különleges nincs – viszont Stith Thompson nemzetközi motívumindexéből megtudjuk, hogy ez („*Supernatural helper comes from sky*”) nem máshol, mint Koreában fordul elő. Moldva, Székelyföld és Korea? – tehetjük fel hitetlenkedve a kérdést. Mi köze van e területeknek egymáshoz?

Mielőtt viszont nevetve utasítanánk el a szerves kapcsolat lehetőségét, érdemes felütnünk Theophülaktosz Szimokattész (580 körül – 630 után) bizánci történetíró munkáját. Ő arról beszél, hogy a türök kagán Maurikios bizánci császárnak 598 nyarán levelet küldött, amelyben elmondja, az avarok („mukri”) egy része Koreába menekült, a másik

6 Szarvas Gábor: A moldvai csángó nyelvről. *Magyar Nyelvtör.*, 3. évf. (1874), 1–2. p.: „a palatális cs, zs, s helyett a sibiláns cz, z, sz járja náluk; pl. csak, kuczma, zsák, zsidó, semmi, isten helyett csak, kuczma, zák, zidó, szemmi, iszten. E sajátság azonban annyira nem általános, s annyira ingadozó, hogy nem csak egy helységi lakói, hanem ugyanazon egy személy is nemcsak más-más, hanem ugyanazon egy szóban is mind a két kiejtést használja (...). A sibiláló kiejtés már erősen kezd gyengülni s a mint látszik, kivesző félben van.”

része Európába.⁷ Amennyiben az avarok ugyanazon kultúrkörhöz tartoztak, mint a magyarok, egyáltalán nem lehet kizárni (sőt), hogy az égi segítség gondolata náluk is létezett. Szóval lehetséges, hogy a monda ilyen irdatlan távolságokra való felbukkanásáért az avarok a felelősek.

Hadd jegyezzem meg azért, hogy nem ilyen egyszerű a helyzet: a nemzetközi motívumindexben szereplő példák egyáltalán nem fődik le a monda tényleges földrajzi előfordulásait, a szerző Stith Thompson – ember lévén – sem ismerhet mindent: például a természetfölötti, égből érkező segítők (a fravasik) a (pre)zoroasztriánus mitológiában fordulnak elő elsősorban⁸. Az is igaz viszont, hogy e motívum nagyon kevés helyen ismert, az elismert iranista, Mary Boyce egyenesen azt jelenti ki, hogy a fravasi-kultusz kizárólag az irániakra jellemző⁹ – ő viszont a koreai és magyar mondákat nem ismeri. Szóval a Sziavas/Saba/Csaba-monda legfőbb elemének e hármas (székely, koreai, iráni-turáni) felbukkanásából (ráadásul semmi sem mutat arra, hogy erről máshol bárki is tudna) egy olyan kapcsolati háló sejlik fel, amelyet hasznosítani lehet az őstörténeti kutatásokban.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy Csaba királyfi csillagösvénye mint a holtak vagy démonok útja a Thompson-féle nemzetközi folklórregiszter szerint a finnugoroknál, valamint az észak- és dél-amerikai indiánoknál van jelen (*A 778.2.1.*), akkor még mélyebbre tekinthetünk az idő kútjába...

Ilyen és hasonló megállapításokat, kutatásokat tesz lehetővé Magyar Zoltán könyve.

7 Czeglédy Károly: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig*. Budapest, 1969, Akadémiai Kiadó, 101–102. p. (VIII. fejezet: A türk kagán levele Maurikios császárhoz)

8 Mary Boyce: Fravaši szócikk. Ehsan Yarshater (szerk.): *Encyclopaedia Iranica*. Routledge & Kegan Paul, London; Boston, 1982.

9 Mary Boyce: The Absorption of the fravasis into Zoroastrianism. *Acta Orientalia*, 48. (1995) 1–2. 25–36. p., 27. p.